

Leksikon literarnih pojmov

Literatura. (Delo je prirejeno po »Herder Lexikon LITERATUR«, ki ga je izdala založba Herder 1974. Strokovni urednik: dr. Janko Kos. Uredila: Ksenija Dolinar.) Cankarjeva založba, Ljubljana 1977. 265 str. (Leksikoni Cankarjeve založbe.)

Mali leksikon »Literatura« doslej menda ni doživel resnejšega pretresa niti poštene strokovne omembe, če izvzamemo morda nekoliko enostranski Ponižev zapis v Tribuni in še kakšno drobnarijo. Pa vendar je razmeroma pomembno dejanje, ki odpira daljnosežna vprašanja — in to kljub temu, da ni čisto brezpogojno »prvi slovenski leksikon« te vrste, kakor je sicer zapisano v prvem stavku kratkega pojasnjevalnega uvoda vanj. Sleherni strokovni leksikon namreč ni le zbirka razlag za različne pojme, marveč vsaj vsebno uzakonja tehnično terminologijo, usklajuje razmerja med poimenovanji in pojmi, je nekakšen strokovni terminološki pravopis; svetovalec, katero besedo rabiti za kateri pomen.

Novi leksikon je utemeljen na dovolj solidni nemški predlogi (Herder Lexikon LITERATUR), bilo pa ga je kajpada nujno slovenizirati, prirediti slovenski terminološki rabi, in to je bila poglavitna, tudi dovolj občutljiva in težavna, včasih že kar zavratna naloga, pred katero so stali slovenski uredniki in prirejevalci. Problemi so se odpirali predvsem v dvoje smeri: 1. morali so natančno paziti, da niso specifično nemške problematike in pojmovanja mehanično prenašali na naša tla, in 2. odločati so se morali, in to docela konkretno, ob vsakem pojmu posebej, glede slovenske terminologije, ki tudi ni zmeraj prav enostavna in enotna, raje hudo zmešana, poljubna, večkrat pravo sračje gnezdo nedoslednosti, nedomišljenosti in približnosti z vseh vetrov.

K prvemu: najbrž je bila izbira *nemške* predloge zaradi znane dolgotrajne zgodovinske naslonjenosti slovenskega tovrstnega mišljenja in govora na nemško smotrna; ob tem je treba seveda reči, da je sicer tovrstne literature v različnih jezikih zadnje čase obilo (tako na primer so eno najboljših del pripravili Poljaki, ki se niso ustavili le pri domači ali enostranski tuji rabi, marveč so ob temeljni upoštevanji domači terminologiji in misli primerjalno in sistematično opozarjali na bogastvo različnih interpretiranj in poimenovanj drugod — Słownik terminów literackich, 1972),

vendar zlepa ne v tako kratki, pa vseeno razmeroma precizni in strokovno sprejemljivi, šoli in vsakdanji rabi namenjeni formi. Če bi bili zelo natančni, bi sicer lahko že v izvorniku opazili to ali ono drobno pomanjkljivost, odsotnost tega ali onega pojma, s katerim se zlasti v novejši literarni teoriji pogosteje srečujemo (naj za ponazoritev preletimo samo črko A, ki seveda ni najbolj tipična: pogrešamo *alomorfem* oz. *alomorfnost*, pa čeprav ne gre za specifično literaren pojem — uvrstitev bi pač zaslužil vsaj toliko, kolikor npr. kasnejši *optimizem*; v tem kontekstu manjka seveda tudi *izomorfnost*; ob *á part* bi bilo morda dobrodošlo opozorilo na *parabazo*; dobro bi bilo ločevati med *apostrofo* in *apostrofofom*; ni *agitke* kot literarne vrste; ob *anekdoti* bi bržkone kazalo dodati še eno pojmovno rabo, čeprav po redkejšo: da je najkrajši zgodbeni povzitek; najbrž bi tudi *analogija* na kak način šla sem ipd.); nekaj povsem nemškega pojmovnega aparata je brez potrebe kljub razmeroma natančni skrbi tudi ušlo v slovensko verzijo (recimo *Gartenlaube*, z njim ne vemo pod milim nebom ničesar početi), vendar to spet niso takšne pomanjkljivosti, da bi jih kazalo dramatizirati in se zaradi njih jeziti.

K drugemu: Mnogo težavnejša in dvoreznejša so bila vprašanja prirejanja leksikona slovenski rabi in obstoječi terminologiji. Strokovni urednik Janko Kos je v omenjenem uvodu to posredno tudi sam poudaril: »Primeri za posamezne pojme metrike in stilistike, po možnosti pa tudi iz teorije vrst in zvrsti, so vzeti predvsem iz slovenskega gradiva. Seveda je vnašanje takšnih primerov v sistematično literarno teorijo terjalo reševanje mnogih vprašanj, za katera naša domača terminologija še ni izdelana ali utrjena. Zato v mnogih geslih ni novo samo gradivo, ampak tudi načelna obravnava pojma, in sicer s stališč, ki so za slovensko literaturo vedno nujna in najbolj sprejemljiva.« In naprej: »Pa tudi v tem, kar nudi, je moral spričo pomanjkajanja izvirnih slovenskih leksikonskih stvaritev s teh področij v marsičem orati ledino, na novo sistematizirati naše znanje o nekaterih panogah...«

Treba je priznati, da je tovrstna ledina marsikje v leksikonu izorana odlično in poznavalsko, v isti sapi pa je treba seveda tudi povedati, da leksikon vendarle ponuja vrsto manj domišljenih, za slovensko literarno vedo manj sprejemljivih rešitev, razlag in postopkov. Ni mogoče dvomiti,

da bi ne bile sicer vse pripravljene z najboljšo voljo, vendar bi boljša razlaga zahtevala pogosto preobilo gradivskega študija, ki ga sodelavci ob takšni, za ta del manj ustrezni priložnosti bržkone enostavno niso zmogli. Zato so ob priložnostih pač pristajali na obstoječe, žal prevečkrat konfuzne, poenostavljene ali celo zablodele predstave o teh rečeh v slovenski publicistični, pogosto tudi kar literarnoznanstveni rabi.

Če odprem vprašanje pripovedništva, ki mi je pač bližje, moram najprej ugotoviti odsotnost nekaterih tipično slovenskih pojmov, recimo literarnovrstnega *obraz*. Alternativno, neizrecno, kot *slika* je omejen pod *novelo*; pa vendar je *obraz* po svojih temeljnih lastnostih popolnoma nekaj drugega; nastal je bržkone kot literarni analogizem slikarskemu portretu, torej je dogajalno statičen, njegova »poraba časa« je minimalna, prikaz nečesa negodečega se, le obstoječega — bodisi v lirski pesmi (Jenko) bodisi v pripovedni ali celo le polstrokovni prozi (Ogrinc, Jurčič idr.). *Novela*, tako piše tudi v leksikonu, pa naj bi prvotno pomenila novico, torej spremembo, dogodek, ki »troši čas«, z njim je že embrionalno določena, zato je dogajalno dinamična. Pri *sliki* se je prvotno umevanje pomena porazgubilo najbrž že do konca 19. stoletja in tako so resnične *slike* v obeh najbolj znanih slovenskih slikovnih ciklih (Kersnik, Tavčar) že v manjšini — pojem v resnici alternira z *novelo*. O tem so pisali Paternu, Slodnjak, Rotar, Skaza, Kmecl in še kdo, tako da nekaj literature o tem je.

Potem vprašanje *povesti*. Že nekaj časa je znano, da je mogoče v prvih letnikih Novic slediti rabi *povesti* v pomenu novice. Ker je takrat, sredi 19. stoletja, celo že šolska poetika učila nekaj malega o *noveli*, je razumljivo, da so zgodnji slovenizacijski poskusi v terminologiji skušali po logiki, da je novela novica, posloveniti *novelo* s *povestjo*. Jurčič celo v zasebnih zapiskih skrajno redko rabi *novelo*, v javnih poimenovanjih svojih spisov pa sploh nikoli — vse mu je *povest*. Seveda je pri tem svojo vlogo odigral tudi strah pred slovenskim moralističnim stražarstvom — *novela* (Boccaccio kot znani izvorni zgled) in *roman* (literarnovrstno opazno določen tudi po ljubezenski snovi) sta bila že vnaprej obsojena na pregon in nezaupanje. Če je *povest* dolgo nihala »med daljšo novelo in kratkim romanom«, kakor piše v leksikonu, potem je tudi zato; Jurčič se

je razmeroma dolgo izogibal celo pohlevnejšemu *romanu*, svoj prvi izrecni roman pa je, kakor je znano, pospremil s samo-obravnim spisom. — Ta logika pa ima svoje nadaljevanje: ker je bila *povest* moralno še najbolj nevtralna, je bila sleherni pripoved za Mohorjevo družbo pač najraje *povest* (prim. Stritarja!), pa čeprav bi danes recimo že Jurija Kozjaka ali pa celo Andrejčkovega Jože Žalost in veselje lahko brez predsodkov krstili za roman. Mohorjanka je bila glede na publiko po vseh lastnostih preprostejša in tako se je vse bolj začela uterjati predstava o *povesti* kot manjvredni pripovedi, šola je pri tem izdatno pomagala, končno je kot takšna brez dodatnih pojasnil zašla tudi v naš leksikon. Vendar, kako naj s takšno opredelitvijo današnji bralec smiselno dojame Jurčičevo *povest*, ne da bi je že vnaprej ne podcenjeval? — Zadeve pa še ni konec: *povest* je že izvorno tudi *pripoved* (pogojno tudi *zgodovina*), ne vrstno, marveč zvrstno opredeljena (primerjalno bi mogoče kazalo opozoriti, da je npr. v poljščini izraz regularno rabljen za označevanje *romana* kot neposrednega in legitimnega dediča *epa*), torej se že tod začenja zmešnjava na vrstno-zvrstni ravni. — Mogoče je vsesкупaj razumeti kot nerganje, vendar je problem zelo praktične narave: gre za razčiščevanje terminologije — to bi moralo upoštevati tudi zgodovinska spreminjanja v rabi. Ob temeljni razlagi bi gesla vsaj takrat, ko gre za močna tovrstna nihanja, morala na to opozoriti — da ne bi današnjega pomena mehanično prenašali na nekdanje nazore in potem izdelovali napačne sklepe (prav na ta način je slovenska literarna zgodovina spočela že prenekateri greh).

Sámo od sebe se je s *povestjo* torej ponudilo v podoben pretres vprašanje pripovedništva kot zvrsti oziroma zvrstnosti. V 19. stoletju je zelo pogosto kot izraz nadomeščeno z *basništvom* (v variantnem zapisu). *Basen* v današnjem pomenu (ezopska fabula), ki je sicer v leksikonu lepo definirana, je v slovenski tehnični terminologiji razmeroma mlada reč; poprej je označevala vse mogoče, o čemer se je mogoče na najbolj preprost način poučiti kar v Pleteršnikovem slovarju. Tam je kot prvi pomen zapisano *upesnjena pripoved* (eine erdichtete Erzählung) in šele pod drugim »die Fabel als Literaturuntergattung«; *basnati* je tam »pesniško pripovedovati« (»babe basnajo«); basnosloven je bajesloven ipd. Gre za nihanje, ki ga leksikon ne bi smel prezreti.

Že ves čas rabim tudi *zvrst* in *vrsta* v popolnoma drugačnem razmerju, kakor pa ju opisuje priročnik. Pred leti sem v JiS predlagal ločevanje med *zvrstjo* kot zbirnim pojmom (lirika, epika, dramatika) in *vrsto* kot pojmom, ki je iz prejšnjega izveden; pojasnil sem tudi praktični in jezikovni nagib za takšno ločevanje. Praktični nagib je bil pač ta, da se med dvema klasifikacijskima ravnema v slovenski publicistiki (tudi najbolj resni) enostavno ni ločevalo (po nemškem, ne ravno pretiranega posnemanja vrednem zgledu); jezikovni pa je bil ta, da predpona *z-* označuje pač združevanje, spajanje, stakanje — v tem primeru *vrst* v *z-vrst*. Ugovora, ne strokovnega ne drugačnega, ni bilo nobenega, raba se je ta čas deloma že uveljavila, leksikon pa z obrnjeno rabo vnaša ponovno zmedo — po kakšnem preudarku? (Pri čemer pa niti sam ni zmeraj docela dosleden: »epika /gr./, v ožjem pomenu: skupna oznaka za lit. zvrst...«, 63). — Ne gre za nikakršno nečimrnost, marveč za racionalno in smiselno odločanje o teh rečeh (kajti kateri slovenski avtor je doslej sploh ločeval med *zvrstjo* in *vrsto* tako, kakor zdaj rabi leksikon?).

Namen ocene za JiS ne more biti natančen tovrsten pretres celote; izpostavili smo sklop vprašanj kot eksempl za eno tistih problematičnih lastnosti literarnega leksikona, ki jih vseeno ne kaže zamolčati in ki jim je poglobitveni skupni imenovalec: pogosto vendarle prešibko upoštevanje dela, ki je bilo za ta del pri nas opravljeno.

Nekaj malega velja to tudi, kar zadeva sistematičnost pri čisto novo uvedenih geslih, zlasti literarnozgodovinskih. Gesli *partizanski roman* in *partizansko pesništvo* sta kljub analognemu poimenovanju utemeljeni in razloženi različno — eno po motivnem oziroma snovnem ključu, drugo po času in okolju nastanka. Res je lirika (= pesništvo) neposredno izpovedovanje trenutnega bivanja in je kot partizanska zvečine nastajala kar med NOB, vendar z letom 1945 ni enostavno presahnila — nasprotno, nekaj let potem in dlje je nastajala še zmeraj v svoji najbolj plemeniti obliki. Pa *partizanska dramatika* (ki je sicer v leksikonu ni), kako jo opredeliti na ta način? Predvsem kot množica skečev (pa ne le resnobnih, kakor piše pod ustreznim geslom) je nastajala v času NOB, toda po snovnem ključu je sploh ni mogoče utešnjevati v leta 1941—1945. V besedilu pod ustreznim geslom bi tako kazalo opozoriti na dvojni ali celo večkratni pomenski vi-

dik (ali pa celo sploh izpopolniti geslovnik). — Podobno velja za imensko prekrievanje več različnih pomenov: *ljudska igra* (analogne *ljudske povesti* ni): *ljudska pesem*. Prva raba meri na posebnega naslovnika in predvideva literarno poenostavljeneje (*poljudnost* — torej zakaj ne *poljudna igra*; še posebej, ker se kasneje z geslom *poljudna književnost* celo še srečamo?), druga avtorstvo oziroma tehniko prenašanja (*ustno slovstvo*, ki ga kljub uveljavljeni rabi tudi ni). In k temu na rob: Ali je res mogoče Linhartovo Županovo Micko čisto brez predsodkov navajati kot primer »ljudske igre«?

Še nekaj paberkovanja ob naglem branju: Zakaj ni ob *pridigi* *ogovora*, ki je bil v 19. stoletju kar rabljena beseda? Za *idilo selanke*, ki se je nekaj časa skušala po tujih slovenskih vzorcih uveljaviti smiselneje od omenjene *sličice*? Med književnimi vrstami za otroke bi lahko bila *preštevanika*, ki je imamo precej. *Perspektiva* kot literarni pojem zagotovo ni vezana le na *pripovedovalca* (sploh manjka trdnejši sistem v zvezi s kategorijami *literarni subjekt* — ki ga ni — oziroma *literarna perspektiva* z asociacijami; Stanzlov sistem z ustreznimi poimenovanji je upoštevan, je pa le eden od obstoječih, čeprav v nemški literarni vedi res najbolj znan; kje je npr. Lubbockova enako priljubljena *panoramičnost* oziroma sploh njegov sistem?). Ob *eksemplu* bi kazalo opozoriti, da se pri nas pojavlja predvsem v *pridigi* in da tam predstavlja razmeroma bogato pripovedno tradicijo. Nerazumljivo je, zakaj je *zgodba* enkrat *fabula* (»sklop dogodkov...«, ki jih zajema epska ali dramska umetnina«), drugič pa kot *kratka zgodba/short story* »mala forma v prozi«. Ločevanje med *prozo*, *poezijo* in *verzifikacijo* (ki je v slovarju ni, samo *verz* je) je nejasno; manjka *tekstologija* (vsaj kot opozorilo pri *tekstni kritiki*); pri literarnih revijah so navedene nekatere naše današnje, vsaj enako koristna bi bila navedba najzgodnejših (Slovenske čbele, Slovenske bčele, Slovenskega glasnika); pri *literarnem programu*, ki je odpravljen na kratko, bi ne bilo odveč omeniti vsaj kakšnega slovenskega; definicije *moške*, *ženske* in *tekoče rime* niso usklajene z definicijo *rime* nasploh (enkrat je upoštevan zadnji poudarjeni zlog, drugič — bolje — zadnji poudarjeni samoglasnik); *katahreza* ni le *zloraba* (samo v starejši poetiki), danes je raje *protiprimera* (vprašanje je tudi, če so »noge mize« prav dober primer za *zlorabo*, saj so lahko čista metafora); manjka *godčevska pripoved*, ki

je zagotovo nespregledljiv člen v razvoju slovenskega pripovednega slovstva (vsaj pri *šaljivki* bi moralo stati opozorilo); ni *literarnega undergrounda*, sicer v naši sodobni publicistiki pogosto rabljenega — sploh se zdi, da problem literarnega *substandarda*, ki se mu vendar sodobna literarna veda vneto posveča, v leksikonu ni preobširno zajet; ob vseh zahodnih -izmih bi kazalo upoštevati še kakšnega tipično vzhodnega, recimo ruski *zaum*; ob klasičnih treh zvrsteh bi kazalo omeniti še *zmes* iz slovenskih poetik 19. stoletja (polliterarna, didaktična zvrst); ali v njenem območju življenje *svetnikov* kot značilno in včasih pogosto polliterarno vrsto itd. itd.

Prav tako bi slovenizacijsko delo lahko šlo še nekoliko dlje pri opremljanju gesel s ponazoritvami; za celo vrsto razmeroma pomembnih gesel teh ilustracij ob robu sploh ni (npr. za *paralelizem*, *periodizacijo*); ob *impresionizmu* bi namesto Hauserja prav lahko stala kakšna dovolj znana in celo popularna Murnova ali Cankarjeva misel; tudi po primer za *notranji monolog* najbrž ne bi bilo treba prav k Joyceu; pri *poetičnem realizmu* bi ne bilo odveč kaj Celestina ali pa kar Kersnika ipd. Pri naštevanju avtorjev in naslovov na robu h geslom zadeva ni bibliografsko dosledna; včasih so kakšne letnice navedene, drugič ne (prim. v kratkem zaporedju obrobne primere za *pikareskni roman* in za *partizanski roman*). Dalje se ponuja vprašanje, ali ne bi ob zavesti, da gre »za prvi slovenski leksikon literarnih pojmov«, kazalo na prosti rob k poglobitnejšim geslom (teh je vendarle samo kakšnih 200—300) pripisati temeljne slovenske teoretske literature, ki je ni v vseh rečeh tako zelo malo, in tudi docela zanemarljiva ni.

No, seštevek ravnokar povedanega in tudi nepovedanega (na prednosti nismo kazali s prstom) bi vsekakor pokazal, da je novi leksikon precej obogatil slovensko literarno teorijo, vsaj poljudnejšo. Publicistom, ki niso ravno rahločutni v teh rečeh, je s tem prišel v roke vodič z najnujnejšimi napotki, podobno dijakom, študentom, profesorjem in ljubiteljem. Obenem pa je le treba opozoriti, da moramo biti pri uporabi večkrat previdni, da slovenizacija ni prav zelo izčrpna; seveda bi bilo treba na to misliti tudi pri kakšnem kasnejšem ponatisu, do katerega bo zagotovo prišlo.

Matjaž Kmecl
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Dve izdaji Pisanic

Pisanice od lepeh umetnost. Faksimile po tiskanem primerku in rokopisu v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, Signatura 19890, Ms. Kop. Nro, 35 in Ms. 388. Uredil in spremno besedo napisal Jože Koruza. Mladinska knjiga, Ljubljana 1977. 184 + 54 str. (Monumenta litterarum slovenicarum 14.)

Lino Legiša: Pisanice 1779 — 1782. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1977. 510 str. (Razred za filološke in literarne vede, Dela 34, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede 7.)

Pred nami sta izdaji Pisanic, ki sta ju pripravila Jože Koruza in Lino Legiša. Morda si bo kdo zastavil vprašanje, kako da smo si na Slovenskem privoščili kar dve izdaji hkrati. Vendar je brez odlašanja treba odgovoriti, da sta obe izdaji več kot potrebni in da je prav, če sta dve založnici posegli po doslej vse premalo upoštevanem in znanem prvem slovenskem pesniškem almanahu. Po svojem namenu se izdaji seveda nekoliko razlikujeta: akademijska želi zadostiti krogu, ki se s temi vprašanji ukvarja pretežno znanstveno, medtem ko je izdaja Mladinske knjige namenjena tudi nekoliko večjemu številu ljubiteljev slovenske književnosti, zlasti tistim, ki jih še prav posebej zanima starejša slovstvena dediščina. Avtorja (redaktorja) sta imela vsak svojo zamisel in to je bilo dobro, saj smo tako dobili z različnih vidikov obdelano gradivo, ki nam omogoča dokaj celosten pogled na Pisanice. Izdaji se posrečeno dopolnjujeta. J. Koruza je v skladu z zbirko MLS pripravil faksimile vseh objavljenih zvezkov Pisanic in obeh rokopisov četrtega zvezka, medtem ko je L. Legiša v bohoričici natisnjenim oz. napisanim zvezkom dodal tudi transkribirano besedilo v današnjem črkopisu (kar je zelo priročno za strokovno-znanstveno obravnavo). Obe izdaji spremljata obsežni študiji, poleg tega pa sta avtorja dodala: J. Koruza — izčrpno pojasnilo k izdaji, literaturo o Pisanicah in kazalo faksimila po avtorjih, L. Legiša pa — podrobne opombe k posameznim pesmim in »Besedišče«, to je seznam, ki zajema vse besede v Pisanicah. Že iz te okvirne predstavitve obeh izdaj je dovolj razvidno, da sta terjali izredno študioso delo, podrobnejše branje pa nas prepriča, da je bilo tudi skrbno in dobro opravljeno.

Poslej, po teh dveh izdajah, ni mogoče več reči, da so »Pisanice od lepeh umetnost ...